

Можливості розвитку екотуризму на території національного природного парку «Дермансько-Острозький»

Козарез Д. М., Гринюк О. Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, oleg.gryniuk@knu.ua

Надішла до редакційної колегії: 05.01.2022.

Прийнята: 20.01.2022.

Анотація. На нашій планеті майже не залишилось чистих (не забруднених) місць чи «недоторканої» природи. Відвідування об'єктів природно-заповідного фонду слід вважати

екотуристичною діяльністю, так званим «екотуризмом». Вперше про екологічний туризм, як вид діяльності почали говорити ще у 80-90 роках минулого століття. Серед усіх типів об'єктів природно-заповідного фонду, найбільш придатними до залучення до рекреаційно-туристичної діяльності є національні природні парки. Україна володіє значним потенціалом для розвитку екологічного туризму – створено 53 національні природні парки у всіх природних зонах країни. Однією з головних проблем розвитку екологічного туризму є рівномірний розподіл відвідувачів НПП протягом року. Для дослідження було обрано Дермансько-Острозький НПП, що створений у 2009 році у Рівненській області. Проаналізувавши природний потенціал Дермансько-Острозького парку слід зазначити, що екотуристичну діяльність можна здійснювати майже цілий рік розвиваючи такі підвиди екотуризму як фіто-, зоо-, орнітоекотурзм в поєднанні з активними формами туризму.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, національний природний парк, екотуризм, екотуристичний потенціал.

Possibilities for the development of ecotourism on the territory of Dermansko-Ostrozky national nature park

Kozarez D., Gryniuk O.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, oleg.gryniuk@knu.ua

Abstract. Anthropogenic impact on the environment is growing every year and is becoming more negative. There are almost no clean (unpolluted) places or "untouched" nature left on our planet. At the same time, every year the number of people willing to relax in the bosom of pure nature grows. It is possible to find "such nature" either in hard-to-reach and not very comfortable places, or by visiting the objects of the nature reserve fund. Visiting nature reserves should be considered an ecotourism activity, so-called "ecotourism". For the first time about ecological tourism as a type of activity began to talk in the 80-90s of last century. Of all the types of nature reserves, the most suitable for engaging in recreational and tourist activities are national nature parks.

Ukraine has significant potential for the development of ecological tourism - 53 national nature parks have been created in all natural areas of the country. One of the main problems in the development of ecological tourism is the even distribution of visitors to the NNP throughout the year. The main part of tourist flows falls on May-September, and the rest of the period is almost not visited. The Dermansko-Ostroh NNP, established in 2009 in Rivne region, was chosen for the study. This park is represented mainly by landscapes of the Polissya type, although very susceptible to anthropogenic influence in the XX century. Analyzing the natural potential of Dermano-Ostroh Park, it should be noted that ecotourism activities can be carried out almost all year round by developing such

subspecies of ecotourism as phyto-, zoo-, ornithoecotourism in combination with active forms of tourism.

Key words: *nature reserve fund, national nature park, ecotourism, ecotourism potential.*

Вступ. Кінець ХХ початок ХХІ століття характеризується значним негативним антропогенним впливом на навколишнє середовище. У Світі не залишилося місць куди б не принесла людська цивілізація. Тому досить актуальною є проблема збереження природних, майже не змінених ландшафтів, районів масового туризму, відпочинку людей. Серед різновидів туризму особливого поширення набуває екологічний туризм, що здійснюється переважно на територіях рекреаційного призначення в таких об'єктах ПЗФ як національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки.

Слід розуміти, що частка екологічного туризму з кожним роком все більше зростає. Сучасні дослідження показують, що майже 1/5 усього туристичного ринку припадає на екологічний туризм. На території України (згідно звіту Довкілля України) функціонують 5 біосферних заповідників, 53 національних природних парків та 85 регіональних ландшафтних парків. Об'єкти природно-заповідного фонду слід більш ефективно залучати до рекреаційно-туристичної діяльності, зокрема екологічного туризму, але це майже не можливо без інвестицій. Більшість об'єктів ПЗФ потребують додаткового фінансування (фінансуються з державного або місцевого бюджетів) підвищення інвестиційної активності буде сприяти розвитку екотуризму, а також призведе до більш ефективного рекреаційного освоєння та використання значної кількості природоохоронних територій. Ефективна державна політика з відповідним фінансуванням буде сприяти розвитку рекреаційно-туристичної інфраструктури та розвитку туристичної діяльності в цілому.

Питанням ролі та значення екологічної складової в туризмі та екологічним туризмом почали цікавитися іще у 80-х роках минулого століття. Цим питанням присвячено достатньо різноманітних публікацій серед українських і закордонних дослідників. М. Ann Edington, John M. Edington (1986) одними із перших намагалися показати не тільки вплив рекреаційної та туристичної діяльності на навколишнє середовище, а й планування даної діяльності з врахуванням усіх екологічних обмежень. У статті «Екологія та туризм» Bryan H. Farrell, Dean Runyan (1991) розглянули проблеми які можуть виникнути у зв'язку все більш зростаючому попиту на природні атракції. D vdM Ruschmann (1992) розглянув можливості розвитку моделі екологічного туризму в лісах Амазонки. Безумовно заслуговують уваги дослідження з питань теорії, принципів та функцій екологічного туризму які здійснив О. Дмитрук (2004). Окрім того достатньо робіт вітчизняних науковців присвячених стану та проблемам розвитку екологічного туризму на території об'єктів природно-заповідного фонду. Більше того в останні роки почало розвиватися поняття «екологія туризму» як напрям на стику екології людини/екотуризму – ландшафтної екології/природному туризму – екології поселень/культурно-історичному туризмі (Lóránt Dénes Dr. Dávid, 2014).

Метою дослідження є визначення стану та перспектив розвитку екологічного туризму в національному природному парку «Дермансько-Острозький». У межах поставленої мети вирішувалися такі завдання:

- дослідження особливостей розвитку екологічного туризму як чинника сталого розвитку НПП «Дермансько-Острозький».
- визначення перспективних аспектів розвитку туризму екологічного спрямування у НПП «Дермансько-Острозький».

При дослідженні екологічного туризму використовувалися методи систематизації, узагальнення, порівняння та аналізу теоретичних та практичних напрацювань як вітчизняних, так і іноземних науковців.

Результати та їх аналіз. Дермансько-Острозький національний природний парк – об’єкт ПРЗ, розташований на території Острозького та частково Здолбунівського районів Рівненської області (див рис. 1). Був створений 11 грудня 2009 року, згідно Указу Президента України, з метою збереження цінних природних територій та історико-культурних на території вищезазначених адміністративних районів. До складу новоствореного парку було «включено» 18 уже існуючих, на той час, об’єктів природно-заповідного фонду. Так, у парк «ввійшли» такі об’єкти природно-заповідного фонду, як ботанічний заказник загальнодержавного значення «Бущанський», ботанічні заказники місцевого значення «Урочище «Бір», «Болото Кругляк», «Заплава річки Збитинка», ландшафтні заказники місцевого значення «Південно-Мостівський» та «Північно-Мостівський», лісовий заказник місцевого значення «Ольхава», гідрологічний заказник місцевого значення «Збитинський», геологічний заказник місцевого значення «Мізоцький кряж», орнітологічний заказник місцевого значення «Збитинський», гідрологічна пам’ятка природи місцевого значення «Джерело «Ринва», заповідні урочища «Гурби», «Мостівське», «Будки», «Зіньків камінь», «Пекло», «Турова могила». До складу парку було включено частково територію регіонального ландшафтного парку «Дермансько-Мостівський», створеного в 2002 р. в межах Здолбунівського району.

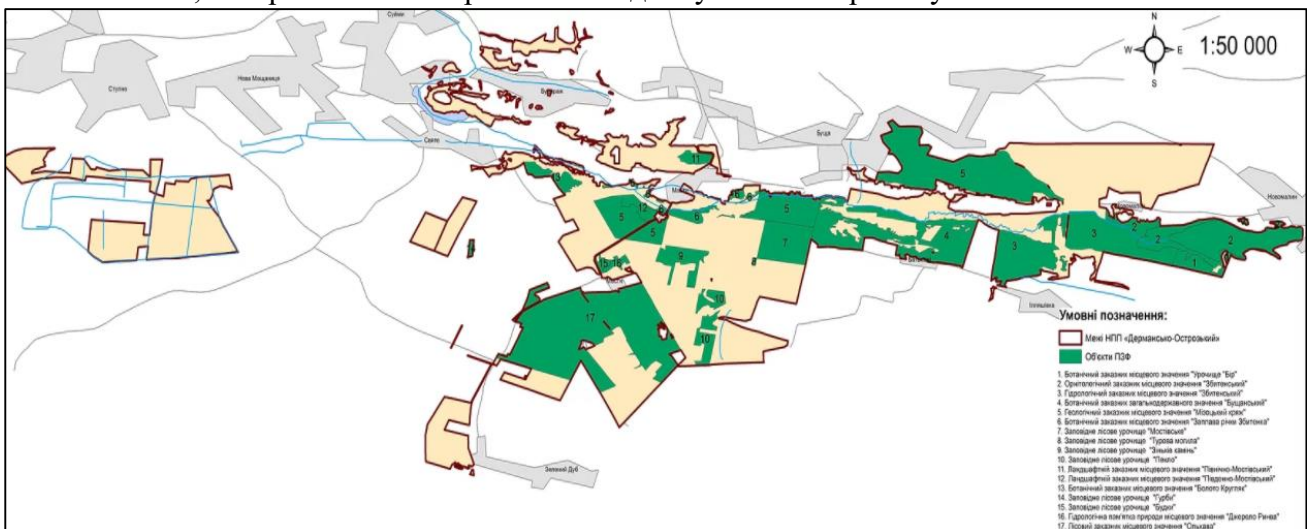

Рис. 1. Картошхема розміщення територій природно-заповідного фонду в межах НПП «Дермансько-Острозький» [розроблено авторами інструментами програми QGIS на основі відкритих геопросторових даних]

Загальна характеристика парку. Територіально парк розташований у найвужчій частині Малого Полісся – Острозькій прохідній долині. Саме в цьому місці Волинська та Подільською височинами ніби наближаються одна до другої. Територія НПП – знижена акумулятивно-денудаційна рівнину з численними ерозійними останцями. Останці в своїй основі крейдяні та перекриті потужними неогеновими вапнякуватими пісковиками, що знайшло своє відображення у формі рельєфу місцевості.

Для території характерне неглибоке заляганням фундаменту Українського кристалічного щита. Основна частина якого покрита відкладами аловіальними та флювіогляціальними водно-льодовикового походження. У ґрунтовому покриві переважають дерново-підзолисті, дерново-карбонатні, лучні та болотні ґрунти. Рельєф центральної частини парку добре розчленований та характеризується стрімкими схилами і вузькими улоговинами. Саме в цій частині парку є значні виходи підземних вод у підніжжі і дні ярів. Поєднання рельєфу та води створюють неповторні атрактивні краєвиди.

Основною водною артерією парку є річка Збитинка (місцева назва - Свитенька, басейн Горині) з притоками Бущанкою (міс. назва - Джерилиця) та Піщанкою. Вона бере початок на Мізоцько-Повчанському плато на околиці села Збитин Дубенського району і протікає в західному напрямку. Загальна довжина річки становить лише 56 км з водозбором в – 399 км². Поблизу

села Новомалин (Острозький район) на ріці було створено водосховище з площею водного дзеркала 2,3 км² та мах об'ємом в – 3,46 млн. м³.

Для території парку, як і більшості України, характерний помірно-континентальний клімат з теплим (сер. температура липня +18,5 °С) та вологим літом), м'якою (сер. температура січня – -4,5°С), з частими відлигами, хмарною зимою. Кількість опадів коливається в межах 420-440 мм на рік. Для річок регіону характерна (простежується майже кожен рік) висока весняна повінь та низька літня межень. Досить часто виникають короткочасні дощові паводки, осінні й зимові підйоми води. Як правило, підйом рівня води починається в березні (при ранній весні – в лютому), відбувається інтенсивно (до 0,5-1,0 м/добу). Як наслідок, пік рівня води встановлюється в середині або другій половині березня. Як правило, повноводдя проходить одним піком і дуже нечасто двома. Якщо підйом води відбуваються досить стрімко – спад відносно повільний та може тривати від одного до двох місяців, досягаючи межені на другу поливну травня та червень. У жовтні починається підйом рівня води, що триває до льодоставу, що найчастіше настає в середині грудня. Але на перекатах досить часто залишаються ополонки, що можуть зберігатися відкритими усю зиму. До речі, рівень води, після вкриття ріки льодом, не опускається до рівня літньої межені. При теплих зимах бувають паводки, заввишки від 0,5 до 2,5 м. Найбільш багатоводна річка буває навесні (III-IV), коли по ній проходить 42-54 % річного стоку. Звільнення від льоду відбувається у верхів'ї наприкінці лютого – початку березня, решти частині водотоку на 1-2 тижні пізніше.

В цілому для Українського Полісся притаманна розмаїтість рослинного покриву, що звісно отримало своє відображення на території НПП «Дермансько-Острозький». Так, лісові угруповання представляють весь спектр існуючих у рівнинній частині України угруповань. На території парку зустрічаються дубові, грабово-дубові, грабово-дубово-соснові, дубово-соснові, соснові, ясеневі, чорновільхові ліси та рідкісні угруповання букових, скельнодубових та ялинових лісів.

Звісно ж своєрідною і дуже багатого є болотна рослинність, що представлена переважно низинними болотами. Наприклад, відоме низовинне Буцанське болото (міс. назва – Перетоки), характеризується дуже багатим видовим складом флори. Такий видовий склад обумовлений значними торфовими відкладами та його карбонатністю. Дане болото знаходиться на околиці села Буца та через нього проходить маршрут (зупинка № 3) екологічної стежки «Від Волині до Поділля».

Флора парку на сьогодні налічує 757 видів, з яких 87 мають охоронний статус (з них 44 види включено до Червоної книги України, до Бернської конвенції – 5 видів, до Європейського червоного списку – 1 вид, до списку CITES – 16 видів) (див рис 2.). окремо слід відмітити 34 види рослин, віднесені до регіональних рідкісних видів Рівненської області.

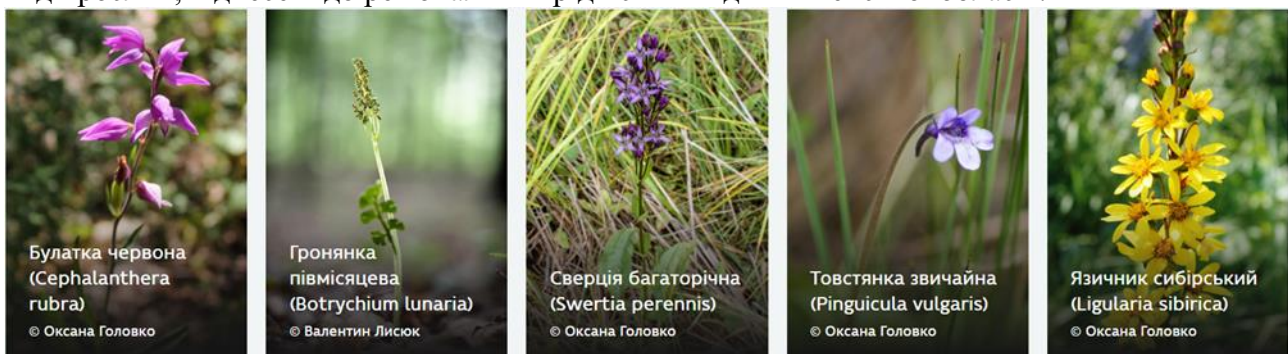

Рис. 2. Рослини, що занесені в Червону книгу України

Представники мохоподібних майже не досліджені. Так, згідно літературними даними наводиться зростання 22 видів. З рідкісних видів рослин на території НПП «Дермансько-Острозький» поширені плауноподібні: баранець звичайний, діфазіаструм сплюснутий, плаун річний, низка орхідей, таких як пальчатокорінники травневий, Фукса та м'ясочервоний, жировик Лезеля, любки дволиста та зеленоквіткова, коручки болотна, чемерниковидна та

темно-червона, булатки великоквіткова, червона та довголиста. Надзвичайно цінними в парку є такі рідкісні види боліт як сверція багаторічна та язичник буковинський. На вологих місцях поширені, крім того, сашник іржавий, меч-трава болотна, осоки Девела, Хоста, дводомна, а також комахоїдні рослини – товстянка звичайна та росичка англійська.

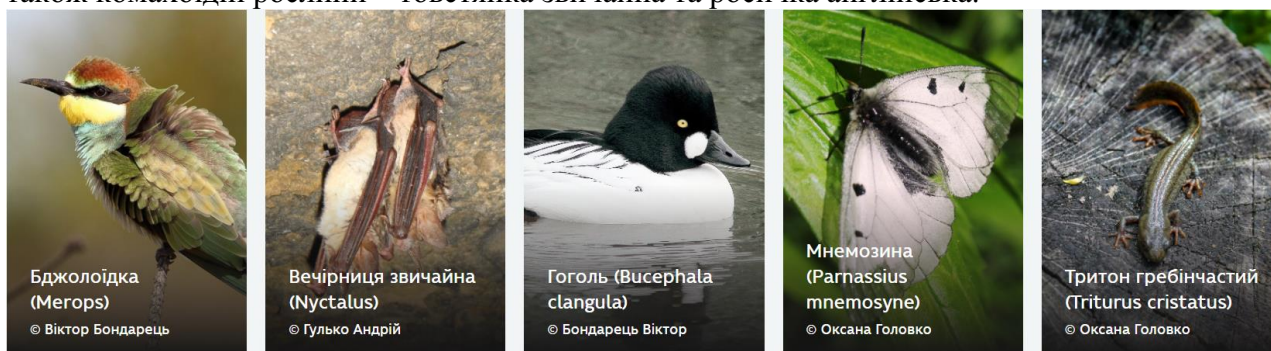

Рис. 3. Тварини, що занесені в Червону книгу України

Фауністичний комплекс території національного природного парку теж досить різноманітний: з 458 видів тварин – 206 перебувають під охороною, а 44 занесені до Червоної книги України (див. рис. 3). Звісно значна кількість видів охороняється відповідно згідно норм європейського та світового законодавства, так до Європейського Червоного списку включено 10 видів, до додатків 2 та 3 Бернської конвенції – 166 видів, до списку МСОП – 9 видів, Бонської конвенцією охороняється - 57, Вашингтонською – 16 видів тварин національного природного парку «Дермансько-Острозький». Окремо можна виділити 189 видів хребетних, що були виявлені на території парку та на суміжних територіях, з них: променеперих риб – 12 видів, земноводних – 10 видів, плазунів – 6 видів, птахів – 128 видів, ссавців – 33 види. З рідкісних представників безхребетних трапляються жук-олень, махаон, мнемозина, стрічкарка топлева, мінливець великий; з плазунів – мідянка. Але безумовно окрасою фауни природного парку є гніздування чорного лелеки та журавля сірого. Окрім того, не можна не залишити без уваги такі види рукокрилих, як вечірниця руда, вухань бурий, кажан пізній. І яке ж Полісся без рідкісних хижих ссавців. Тут можна зустріти перегузня, видру, горностая та тхора чорного.

Одним із важливих напрямків розвитку екологічного туризму, екологізації рекреаційно-туристичної діяльності на території національних природних парків є ефективність використання території протягом року. Для цього слід проаналізувати всі природні компоненти та зазначити коли і які доречно залучати до рекреаційно-туристичної діяльності.

На основі аналізу природних особливостей території, флори та фауни парку, вивчення особливостей розвитку відповідних рослинних угруповань та життєвого циклу тварин було розроблено та запропоновано календар спостережень з «прив'язкою» до відповідного підвиду екологічного туризму.

Таблиця 1. Календар видів екотуризму, можливих для здійснення в НПП «Дермансько-Острозький» [розроблено авторами на основі відкритих інформаційних ресурсів]

Місяць року	Об'єкт спостереження	Явище/ підвид екотуризму
Січень	Річка Збитинка	Льодостав
	Вовк, лисиця звичайна, заєць сірий, кабан дикий	Спостереження за тваринами, зооекотуризм
Лютий	річка Збитинка, Новомалинське водосховище	Скресання річки / Водний туризм
Березень	річка Збитинка	Скресання річки, повноводдя
	Глухар, Лелека чорний, беркут, журавель сірий	Приліт / Орнітоекотуризм
	Підсніжник звичайний	Масове цвітіння / Фітоекотуризм

Квітень	Бущанське болото, річка Збитинка, Новомалинське водосховище, джерело «Ринва»	Водний туризм, болотний туризм
	Нерозень, сова болотяна, гоголь, зміїд, сапсан, балабан, голуб-синяк, сорокопуд сірий	Гніздування/ Орнітоекотуризм
	Лисиця звичайна, заєць сірий, горностаї, тхір лісовий	Зооекотуризм
	Піший туристичний маршрут «Заплавою річки Збитинка», екологічна стежка «Від Волині до Поділля», орнітологічна екологічна стежка «Заплавою річки Збитинка»	Ландшафтний екотуризм
	Язичник буковинський	Масове цвітіння
Травень	Бущанське болото, річка Збитинка, Новомалинське водосховище, джерело «Ринва»	Водний туризм, болотний туризм
	Лелека чорний, журавель сірий, гоголь, крех середній	Гніздування, поява перших пташенят/ Орнітоекотуризм
	Сашник іржавий, меч-трава болотна, осоки Девела, Хоста, дводомна	Масове цвітіння/ фітоекотуризм
	Піший туристичний маршрут «Заплавою річки Збитинка», екологічна стежка «Від Волині до Поділля», орнітологічна екологічна стежка «Заплавою річки Збитинка»	Ландшафтний екотуризм
Червень	Бущанське болото, річка Збитинка, Новомалинське водосховище, джерело «Ринва»	Водний туризм, болотний туризм
	Баранець звичайний, плаун річний, низка орхідей, лілія лісова	Масове цвітіння, фітоекотуризм
	урочища «Гурби», «Мостівське», «Будки», «Зіньків камінь», «Пекло», «Турова могила»	Спостереження
	Піший туристичний маршрут «Заплавою річки Збитинка», екологічна стежка «Від Волині до Поділля», орнітологічна екологічна стежка «Заплавою річки Збитинка»	Ландшафтний екотуризм
Липень	Бущанське болото, річка Збитинка Новомалинське водосховище, джерело «Ринва»	Водний туризм, болотний туризм
	урочища «Гурби», «Мостівське», «Будки», «Зіньків камінь», «Пекло», «Турова могила»	Спостереження
	Баранець звичайний, плаун річний, низка орхідей, коручка болотна, чемерниковидна та темно-червона, булатки великоквіткова, червона та довголиста.	Масове цвітіння / фітоекотуризм
	Піший туристичний маршрут «Заплавою річки Збитинка», екологічна стежка «Від Волині до Поділля», орнітологічна екологічна стежка «Заплавою річки Збитинка»	Ландшафтний екотуризм
Серпень	Бущанське болото, річка Збитинка, Новомалинське водосховище, джерело «Ринва»	Водний туризм, болотний туризм
	урочища «Гурби», «Мостівське», «Будки», «Зіньків камінь», «Пекло», «Турова могила»	Спостереження
	Баранець звичайний, плаун річний, низка орхідей, коручки болотна, чемерниковидна та темно-червона, булатки великоквіткова, червона та довголиста	Цвітіння, фітоекотуризм
	Піший туристичний маршрут «Заплавою річки Збитинка», екологічна стежка «Від Волині до Поділля», орнітологічна екологічна стежка «Заплавою річки Збитинка»	Ландшафтний екотуризм
Вересень	Бущанське болото, річка Збитинка, Новомалинське водосховище, джерело «Ринва»	Водний туризм, болотний туризм

	Нерозень, сова болотяна, гоголь, зміїд, сапсан, балабан, голуб-синяк, сорокопуд сірий	Відліт птахів у вирій / Орнітоекотузм
	урочища «Гурби», «Мостівське», «Будки», «Зіньків камінь», «Пекло», «Гурова могила»	Спостереження
	Піший туристичний маршрут «Заплавою річки Збитинка», екологічна стежка «Від Волині до Поділля», орнітологічна екологічна стежка «Заплавою річки Збитинка»	Спостереження, ландшафтний туризм
Жовтень	Річка Збитинка, Новомалинське водосховище,	Паводок, повноводність
	Береза низька, верба чорнична, осоки Девелла, Хоста, дводомна,	Повне осіннє фарбування листя
	Піший туристичний маршрут «Заплавою річки Збитинка», екологічна стежка «Від Волині до Поділля», орнітологічна екологічна стежка «Заплавою річки Збитинка»	Ландшафтний туризм
Листопад	Вовк, козуля, кабан дикий, білка, бобер, тхір лісовий, лисиця звичайна	Спостереження, зооекотуризм
	Ясен, дуб, клен	Початок листопаду
Грудень	річка Збитинка	Замерзання річки та водоймищ, водний туризм
	Вовк, лисиця звичайна, заєць сірий, кабан дикий	Спостереження, зооекотуризм

Окрім природної складової слід не забувати і про історичне значення даної місцевості. Адже даний регіон має значний історико-культурний потенціал. На території парку є археологічні пам'ятки, що відносяться до трипільської, городоцько-здовбицької, тишнецько-комарівської культур, залишки поселень доби бронзи та заліза. Поряд із селом Буца знаходиться відомий горб Пекло з дев'ятьма печерами. Саме в них можна спостерігати свідчення перебування людини – закопчені вогнищами місця, жорнові камені, старовинні крем'яні, кам'яні вироби.

Селище Дермань – мала батьківщина відомого митця, поета, публіциста та діяча Уласа Самчука. І звісно ж, Острога – батьківщина славного роду князів Острозьких. Місто яке було перетворено на фортецю, місто в якому була вперше перекладена Біблія (Острозько Библия) на церковнослов'янську мову (кирилицю), місто в якому знаходиться найстаріша науково-освітня установа нашої країни – Острозька академія.

На території парк було розроблено та прокладено екологічні стежки та марковані туристичні маршрути для відвідувачів:

- Екологічна стежка «Від Волині до Поділля»;
- Орнітологічна екологічна стежка «Заплавою річки Збитинка»;
- Піший туристичний маршрут «Заплавою річки Збитинка»;
- Велосипедний туристичний шлях «Велика пригода в Дермансько-Острозькому національному природному парку».

Висновки. Національний природний парк «Дермансько-Острозький» має значну рекреаційно-туристичну базу для розвитку різноманітних підвидів екотуризму. Цей край користується великою популярністю серед туристів. Відвідування парку можливе протягом всього року, проте найбільшу привабливість парк має у весняно-літній період, коли можна спостерігати за основними життєвими циклами більшості птахів, рослин та інших мешканців фауни парку. Саме в цей період можна розвивати такі види екотуризму як орнітоекотуризм, фітоекотуризм, водний і ландшафтний екотуризм тощо. В парку розроблено еколого-пізнавальні маршрути, стежки та веломаршрути.

Загалом, проаналізувавши рекреаційно-туристичну базу для розвитку екологічного туризму в межах НПП «Дермансько-Острозький», можна зробити такі висновки:

- Національний природний парк необхідні умови й інфраструктуру для розвитку екотуризму;
- Національний природний парк пропонує відвідувачам різноманітні та цікаві туристсько-рекреаційні програми екологічного змісту;
- на території парку розвивається еколого-просвітницька, екскурсійна та сервісна діяльність;
- в перспективі можна розширити спектр послуг із екологічного туризму, залучивши майже не задіяні можливості рекреаційно-туристичного потенціалу парку.

Список використаних джерел

- Dmytruk O.Iu. Ekolohichniy turyzm: suchasni kontseptsii menedzhmentu i marketynhu: navch. posibnyk / O.Iu. Dmytruk. K.: Alterpres, 2004. 192 s. (in Ukrainian).
- Ecological tourism in Brazil. D vdM Ruschmann - Tourism Management, 1992 Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/026151779290048C#!>
- Ofitsiyni sait Natsionalnoho pryrodnoho parku «Dermansko-Ostrozkyi» Retrieved from <https://npp-derman-ostroh.wixsite.com/nppdo> (in Ukrainian).
- Pryrodni parky «Dermansko-Ostrozkyi» <https://www.nationalparks.in.ua/pryrodni-parky/rivne/dermansko-ostrozkyi/> Retrieved from (in Ukrainian).
- Pryrodno-zapovidnyi fond Ukrainy – Dermansko-Ostrozkyi NPP. Retrieved from <http://pzf.menr.gov.ua/дермансько-острозький-нпп.html> (in Ukrainian).
- Pryrodno-zapovidnyi fond Ukrainy «Natsionalnyi pryrodnyi park “Dermansko-Ostrozkyi”» <https://wownature.in.ua/parky-i-zapovidnyky/natsionalnyy-pryrodnyy-park-dermansko-ostrozkyi/> Retrieved from (in Ukrainian).
- Shvedun, V. O., Streltsov, V., Husarov, K. O., Sysoieva, S. I., Sheludko, R. M., Stankevych, S. V., Butenko, T. A., T. G. Tkachenko A. O. Khmyrova. (2019). The ukrainian market of ecological tourism: the current trends and development. Ukrainian Journal of Ecology, 9(4), 598-605. Retrieved from DOI: 10.15421/2019_795 (in Ukrainian).
- Ukraina Inkohnita «Natsionalnyi pryrodnyi park "Dermansko-Ostrozkyi"» <https://ukrainaincognita.com/rivnenska-oblast/ostrozkyi-raion/ostrog/natsionalnyi-pryrodnyi-park-dermansko-ostrozkyinatsionalnyi-pryrodnyi-park-dermansko-ostrozkyi> Retrieved from (in Ukrainian).
- Vseukrainska Ekolohichna Liha: Dermansko-Ostrozkyi Natsionalnyi Pryrodnyi Park: Retrieved from <https://www.ecoleague.net/veresen/item/1569-dermansko-ostrozkyi-natsionalnyi-pryrodnyi-park> (in Ukrainian).
- Zvit «Dovkillia Ukrainy 2020». Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Dovk_20.pdf (in Ukrainian).